

# REGELE CAROL I ȘI MONUMENTELE ISTORICE

Oliver Velescu

Secolul al XIX-lea a fost în toate țările române epoca monumentelor istorice. Afirmarea nu este gratuită pentru că în toate cele trei provincii istorice se constată de la un deceniu la altul un interes crescând pentru valorile trecutului. Preocupare de altfel comună întregii Europe și se înscrie în mentalitatea romantică, dominantă a veacului de care ne ocupăm.

După ce Kiselef a ordonat în anul 1832 cunoscuta sa “Statistică descriere”, domniile regulamentare au oficializat preocupările pentru monumente, pentru îngrijirea lor, pentru restaurarea lor. Pentru că – potrivit expresiei lui Gheorghe Bibescu – mănăstirile și bisericile “să nu se mai înfățișeze ca niște triste singurătăți.” În programul de guvernare prezentat de el la 1 decembrie 1846, la deschiderea Adunării Generale a Țării Românești, se găsește cuprinsă și următoarea declarație: “Nu era cu puțină a trece cu vederea îmbunătățirile cerute de starea mănăstirilor noastre și a uita că, pe lângă datoria la care ne supune sfânta destinație a acestor lăcașuri, se mai adaugă și alta nu mai puțin sfântă pentru noi, căci pe zidurile lor sunt înscrise mare parte din anele istoriei noastre, iar sub bolțile lor se păstrează încă suveniruri scumpe pentru noi ... Mănăstirile noastre se vor ridica din ruinele lor, mai mărețe și mai falnice”<sup>1</sup>.

Prin această declarație și prin măsurile administrative și tehnice, prin fondurile alocate în anii care au urmat, ocrotirea monumentelor istorice devine o componentă a politicii statului. Ea va fi continuată sub domniile următoare, iar după venirea în țară în 1866 a prințului Carol restaurarea monumentelor istorice va cunoaște noi dimensiuni<sup>2</sup>.

Tânărul principe Carol sosește la București la 10 mai 1866\* la vârsta de 27 de ani. În afara Academiei Militare, obligatorie prinților din casa domnitoare, el a urmat și studii universitare la Bonn unde a audiat cursurile de istorie. Student fiind, prințul Carol face o călătorie de studii, o aplicație practică de istoria artelor în Renania. În anul 1862 urmărește la aceeași universitate prelegerile de estetică ale profesorului Anton Springer, care va deveni unul din mentorii săi. Springer a fost unul din fondatorii cercetării științifice a artei medievale, mai ales a iconografiei. Adept al filozofiei lui Hegel, el a aplicat principiile estetice ale acestuia în cercetările sale.

Pentru ceea ce interesează pentru studiul de față, reținem din “Prelegerile de estetică” ale lui Georg Wilhelm Friederich Hegel viziunea sa despre artă. Aceasta, ca să corespundă adevăratului ei concept, pentru a “reprezenta în potrivirea ei cu conținutul” ea (arta) înlătură “tot ce este pătat de accidentalitate și exterioritate”, iar idealul se “produce numai prin curățire”<sup>3</sup>. De asemenea – mai cităm - “potrivit conceptului ei, arta nu are altă chemare decât aceea de a scoate în lumină, în forma adecvată, sensibilă, ceea

ce în sine însuși este plin de conținut valoros, iar filozofia artei are menirea să înțeleagă conținutul valoros și care este modul de a fi frumos înfățișat”<sup>4</sup>. Și, în fine, o ultimă propozițiune din secțiunea dedicată Arhitecturii: “exteriorul trebuie să se înfățișeze numai ca înveliș al interiorului”<sup>5</sup>.

Format în filozofia lui Hegel, cu bune cunoștințe de istoria artei, adept al determinismului istoric și al “purismului” în artă, tânărul prinț de Hohenzollern va găsi în noua sa țară un cerc de intelectuali care împărtășeau aceleași concepții cu ale sale<sup>6</sup>. Întradevăr, în “Revista Română” apărea în anul 1861 un studiu postum de estetică a lui Radu Ionescu intitulat “Principiile critice” în care influențele hegeliene sunt evidente. În aceeași vreme la Universitatea din Iași Simion Bărnuțiu predă un curs de estetică; se pare, pentru prima oară în România. Dar, mai important, în toamna anului 1865 și-a început activitatea “Junimea”<sup>7</sup>, binecunoscuta mișcare literar-culturală și politică și a cărei influență benefică în următoarele decenii a fost covârșitoare pentru dezvoltarea României moderne. Liderul ei incontestabil, Titu Maiorescu, format în universitățile germane<sup>8</sup> ca și alți membri ai Junimei, au surprins într-o țară în care cultura franceză se bucura de acceptul unanim. Dar și pentru “francofoni” ideile hegeliene vor fi curând cunoscute prin “Filosofia artei” a lui Hypolite Taine, care tocmai apăruse la Paris în anul 1865. Mai adăugăm că, la 1 martie 1867 apare revista “Convorbiri Literare” al cărei scop declarat a fost să impună o schimbare de mentalitate în sensul descurajării mediocrității, o legitimare a frumosului, în înțelesul său, al clarității clasice.

Pentru a întregi tabloul ambiantei intelectuale a epocii mai trebuie amintit că, la Paris, E. Viollet le Duc<sup>9</sup> și la Viena, Friedrich Schmidt, care predă arhitectura la Academia de artă își fundamentau teoria lor a “purității” în restaurarea monumentelor. Pentru readucerea lor la “starea ideală” ei gândeau tot în lumina tezelor hegeliene. Elevii lor arhitecți, întâi cei de la Viena și apoi cei din Franța au început să practice și în țările române.

Deși în cercurile casei regale (imperială va deveni după 1870) circula părerea că nu cadrează cu rangul casei de Hohenzollern ca un membru al ei să domnească într-o țară tributară Turciei, în urma acordului dat în cele din urmă, la 8 mai 1866 principele Carol debarcă la Tumu Severin. De aici trimite binecunoscuta sa telegramă adresată Locotenenței Domnești și al cărei text, adevărată profesiune de credință trebuie reamintită și aici:

“Punând piciorul pe pământul României, noua mea Patrie, mă grăbesc a exprima Locotenenței Domnești simțămintele mele cele mai sincere. Fericit că mă aflu în mijlocul națiunii care m-a onorat cu încrederea sa, adresez înainte de toate rugăciunile mele Cerului, pentru ca să-mi ajute a împlini cu demnitate marea și frumoasa misiune ce Providența mi-a impus”<sup>10</sup>.

La Pitești, Carol este întâmpinat de Ion Ghica, președintele Consiliului de Miniștri. În afara cuvintelor de bun venit și a urărilor protocolare, primul

ministru îi oferă prințului “Albumul arheologic și pitoresc al mănăstirilor din districtele Argeșului și Vâlcea” realizat de pictorul Henri Trenk, cel care îl însoțise pe Al. Odobescu<sup>11</sup> în “inspecția” la mănăstiri pe care a întreprins-o în anii 1860-61<sup>12</sup>. Acesta este primul contact al noului Domn cu valorile patrimoniale ale țării și sigur că l-a răsfoit cu interes și cu competența dobândită în timpul studiilor sus amintite.

Pentru întregirea imaginii acelor zile și a înțelege ceea ce se aștepta de la noul Domnitor amintim și fraza încă de actualitate cuprinsă în discursul primarului Capitalei, Dumitru Brătianu, rostit la festivitatea de înscăunare din 10 mai 1866: “Fă din această frumoasă țară sentinela înaintată a libertăților moderne, bulevardul nebiruit al civilizațiunii occidentale!”<sup>13</sup>.

Tot programatice sunt Proclamația din 21 mai 1866, prin care se mulțumește tuturor felicitărilor primite din toate unghiurile țării ca și mesajul rostit la deschiderea Adunării Constituante din 30 mai 1866. Cităm din Proclamația sus amintită:

“Am venit pentru că vocea unei națiuni îmi este sacră; și când acea națiune are un trecut glorios cum este al vostru, un trecut care i-a dat puterea a lupta precum ați luptat voi, spre a vă face un viitor demn de dânsul, vocea acelei națiuni este pentru mine vocea lui Dumnezeu”<sup>14</sup>.

Răspunzând invitației adresată de autoritățile din Iași, în telegrama de felicitare din 10 mai, de a vizita “cea de a doua capitală” a țării, Carol mulțumește la 15 mai 1866 printr-o proclamație adresată ieșenilor pentru urările făcute și își anunță vizita în orașul care “a făcut atâtea sacrificii pentru realizarea Unirii”.

Într-adevăr, la 10 august 1866 Domnul Carol, în plină epidemie de holeră, pleacă în prima sa vizită în Moldova. Călătoria, cu un pronunțat caracter politic, a însemnat parcurgerea a cea. 1500 de kilometri în trăsură. Au fost străbătute 11 județe din cele 14 ale Moldovei, schimbându-se 3000 de cai de poștă, în medie 40 de cai pentru fiecare din cele 75 de stații de poștă parcurse. Din punctul de vedere a ceea ce interesează studiul de față, au fost văzute (“a vizita” are o conotație mai profundă) canacul Răducanu-Rosetti de la Căiuți, biserica episcopală de la Roman, orașul Piatra Neamț, mănăstirile Văratec, Agapia, Neamț. Urmează orașele Fălticeni, Botoșani, localitățile Hârlău, Târgu-Frumos, Podu Iloaiei, iar în seara zilei de 17 august Domnitorul este primit de autorități în bariera Iașilor. Carol consideră, în discursul rostit cu acest prilej, că: “am văzut și trecut” prin “una din părțile cele mai frumoase ale țării mele”.

În Iași vizitează între altele biserica Trei Ierarhi și constată că ea este “rău conservată și mai rău restaurată și de acum în ruină”<sup>15</sup>. Binecunoscuta ctitorie a lui Vasile Lupu a avut mult de suferit în urma cutremurelor din anii 1711, 1781, 1795 și mai ales a celui din 1802. La aceasta s-au adăugat stricăciunile provocate de focul cel mare al Iașului din 1827, când a ars învelitoarea bisericii, refăcută zece ani mai târziu. Din nou, cutremurul din 14

noiembrie 1829 a avariat grav trapeza, cunoscută astăzi sub numele de “sala gotică”. Făcând parte din categoria mănăstirilor închinată, complexul de clădiri a fost lăsat în părăsire de călugării greci, starea de degradare accentuându-se. Așa se face că incinta și turnurile au fost demolate, iar un început de restaurare s-a pornit în anul 1863. Aceste lucrări nu-l mulțumesc pe Domnitor, ceea ce și explică de ce mai târziu se va ocupa personal de restaurarea acestui monument, încredințând această lucrare arhitectului Lecomte de Nouÿ.

Vizita de mare importanță diplomatică pe care domnitorul Carol o face la Istanbul între 9 și 21 octombrie 1866 îi oferă cunoscătorului de istoria artei să ia contact direct cu arhitectura bizantină a vechiului Constantinopol, dar și cu palatele și moscheele din oraș. Un amănunt pitoresc, vizitarea acestora, ca și a curiozităților din oraș le face incognito, putând astfel savura în liniște mesajul artistic al Sfintei Sofii și a celorlalte monumente vizitate.

Cel de al doilea an de domnie, 1867, este caracterizat prin vizitele pe care Domnitorul le întreprinde în întreaga țară. În aprilie în nordul Olteniei, în iunie în Delta Dunării ajungând în extremitatea ei, la Sulina și apoi pe brațul Chilia până la Vâlcov, cu escale la Bolgrad, Chilia și Ismail. În aceeași lună, o vizită în Moldova și Fălticeni. Este din nou la Agapia, la Neamț și apoi la Hangu de unde coboară cu pluta pe Bistrița până la Piatra Neamț.

Carol este plăcut impresionat de cele văzute în Oltenia. În afară de Cozia a mai văzut “rămășițe arhitectonice interesante” și la celelalte mănăstiri, iar Bistrița și Horezu sunt comparate cu cele din Moldova și considerate de valoare egală. “Din nefericire – notează în jurnalul său – lipsesc mijloacele pentru a le restaura”<sup>16</sup>.

În luna martie a aceluiași an, 1867, domnitorul a făcut o vizită la mănăstirea Antim din București, unde lucrările de restaurare începute de Johann Schlatter se târăneau fără sfârșit. Venirea Domnitorului la Antim a însemnat – folosim cuvintele episcopului Ghenadie al Argeșului - “reînvierea din mormântul uitării” a ctitoriei lui Antim Ivireanu. Firea sa energică – manifestată de Carol în toate domeniile de activitate și exprimată prin chemarea adresată țării “La lucru români!” (15 februarie 1866) – se manifestă și pe șantierul de la Antim, unde “a doua zi toate au fost puse în mișcare”. Rezultatul? În toamnă lucrările s-au încheiat, iar sfințirea bisericii are loc la 1 octombrie 1867<sup>17</sup>.

Dar, din discursul episcopului Ghenadie se mai desprinde și o altă idee, cu o reverberație în timp pentru următoarele patru decenii de istorie a monumentelor istorice din România. Vlădica de Argeș introduce în discursul său cu subtilitate situația de la biserica episcopală de la reședința sa din Curtea de Argeș. Dacă acum asistăm la sfințirea mănăstirii Antim, metocul episcopiei de Argeș, biserica acesteia din urmă spunea episcopul “acel frumos monument al țării, admirat și copiat de toți oamenii cei mari ai Europei este pentru noi o puternică garanție că Înalta Proviidență tot pe Măria Voastră v-a ales și pentru restaurarea lui...”<sup>18</sup>.

Istoria oficială a restaurării bisericii episcopale de la Curtea de Argeș începe din 10 mai 1863, dată când printr-un Jurnal al Consiliului de Miniștri, domnitorul Cuza aprobă “începerea studiilor în vederea restaurării bisericii episcopiei de la Curtea de Argeș”, iar, prin Ordinul Ministerului Cultelor nr. 18165 din 15 iunie 1863, arhitectul Gaetano Burelli “este însărcinat cu studiile și pregătirea devizelor și a planurilor necesare acestei restaurări”<sup>19</sup>. Fapt este că lucrările sunt departe de a ajunge la o finalitate. Domnitorul Carol constată la fața locului această stare de fapt în toamna anului 1867 când pune în vedere arhitectului (în izvorul pe care-l folosim scrie “a dat înalt ordin domnului arhitect”) “de a începe lucrările preparatorii, care nu vor întârzia de a se pune în mișcare”<sup>20</sup>. Urmare a acestui ordin, Ministerul Cultelor instituie în noiembrie 1868 o comisie “pentru întocmirea programului de lucrări” în limita sumei de 150.000 lei prevăzută în buget pentru restaurare.

Căldurile insuportabile ale verilor bucureștene sunt una din cauzele deselor vizite pe care Carol le face în anii 1867-1869 în zonele de munte ale țării. Peisajul îi amintește de Elveția după cum mărturisește într-o scrisoare adresată tatălui său. Bisericile și mănăstirile sunt vizitate cu precădere și îndeamnă de fiecare dată la îngrijirea și restaurarea lor.

Această preocupare pentru monumentele istorice o găsim clar exprimată în foarte frumoasele cuvinte cuprinse în Mesajul Domnesc adresat Corpurilor Legiuitoare la 15 noiembrie 1868.

“Mijloacele ce ați dat domniile voastre guvernului meu l-au pus în stare de a repara un mare număr de biserici ce amenințau a cădea în ruină; cu toate acestea, mai rămâne încă mult de făcut în privința aceasta și este o datorie a țării și a guvernului de a îngriji ca monumentele sacre ridicate de străbunii noștri să se păstreze în toată splendoarea lor, prin care se înalță și se însufleștește simțământul moral al poporului și i se înobilează inima”<sup>21</sup>.

Răspunsul la “Mesaj” din 1 decembrie 1868 cuprinde recunoașterea oficială a “aleșilor națiunii”, a contribuției personale a Domnitorului Carol “la reedificarea și restaurarea atâtor sfinte lăcașuri și instituțiuni de binefacere”<sup>22</sup>.

La 5 aprilie 1869 domnitorul pleacă la Iași, pentru a serba acolo Paștele, în 20 aprilie, întâlnindu-se și cu tatăl său, prințul Leopold de Hohenzollern. Itinerariul, după obicei, cunoaște mai multe popasuri între care și la mănăstirea Neamț. În opinia lui Carol aceasta era “nu numai întâia lavră a României, dar și un monument istoric al patriei”. Ca și în cazul bisericii de la Curtea de Argeș, Domnitorul este nemulțumit de târăgănarea lucrărilor. Sosit la Iași în 9 aprilie, el adresează o scrisoare energică ministrului cultelor și instrucțiunii publice, Al. Crețescu, cu privire la situația lucrărilor la Mănăstirea Neamț. După ce se recunoaște că o parte din zidurile arse s-au reparat constată că mai este mult de făcut. Pentru ca lucrările să se încheie “cu o oră mai înainte”, în scrisoare se ordonă: “a se orândui o comisiune ad-hoc compusă din

bărbați locali” în frunte cu prefectul și starețul mănăstirii care să administreze fondurile puse la dispoziție și să urmărească lucrările. “Eu însumi îmi rezerv președinția acestei comisiuni, pentru a da o personală impulsivitate lucrărilor”. În scrisoare Carol mai adaugă că pentru “o sufletească mângâiere” va contribui și financiar la restaurarea mănăstirii. În încheiere se cere ministrului să i se înfățișeze cât mai curând decretul pentru numirea comisiunii a cărei instituire a ordonat-o<sup>23</sup>.

Un prim bilanț al lucrărilor de restaurare executate în primii trei ani de domnie se regăsește în Mesajul Domnesc adresat Parlamentului la 15 noiembrie 1869. Domnitorul mulțumește senatorilor și deputaților pentru: “grăbnicia ce ați pus de a vota credite pentru restaurarea de lăcașuri sfinte - și care - și-au dat fructul lor. Peste 24 de biserici și mănăstiri se ridică astăzi din ruine, spre gloria Domnului, deosebit de sfânta Episcopie de Argeș, unde s-au făcut anul acesta cele dintâi și mai dificile lucrări pregătitoare pentru a putea începe chiar în viitoarea primăvară restaurarea radicală a acestui mare monument de artă și de pietate străbună”<sup>24</sup>.

Deceniul care urmează este important în istoria monumentelor noastre istorice prin primele încercări de instituționalizare a problemei conservării și restaurării. Dar, și mai important, se produce o cristalizare a unei doctrine de restaurare ale cărei baze teoretice – s-au arătat mai sus – își are rădăcinile în Estetica lui Hegel. Nu este lipsită de importanță vizita pe care a făcut-o în România, la Sinaia și Cotroceni în anul 1871 profesorul Anton Springer la invitația fostului său student, călătorie pe care Springer a scurtat-o de altfel, fiind numit rector al noii universități germane din Strasburg<sup>25</sup>. Se pare că exista o legătură între această vizită și hotărârea Domnitorului, anunțată la Ploiești în 10 august 1871 “ca în viitor decizi fiind a clădi la Sinaia o locuință pentru reședința de vară...”<sup>26</sup>.

Revenind la monumente reținem încercarea nereușită a lui V. A. Urechia de a trece prin camerele legiuitoare proiectul de lege “pentru conservarea monumentelor cultului român”<sup>27</sup>, iar domnitorul Carol, la investirea noului episcop de Argeș, Iosif Nănescu, în 28 ianuarie 1873 declara că așteptând “ziua când vom vedea acest monument readus în toată vechea sa splendoare, vom saluta-o cu fericire, căci va da un lustru nou acestei episcopii seculare”. Reamintește cu acest prilej principiul său de bază: “Conservarea cu sfințenie a mănăstirilor și a bisericilor trebuie să fie cea mai scumpă datorie pentru fiecare din noi, căci ele, nu numai că sunt sfintele noastre lăcașuri ci și monumentele de căpetenie ale istoriei strămoșești”<sup>28</sup>. Carol este nemulțumit în continuare de târăgănarea lucrărilor de la Curtea de Argeș, așa cum o dovedește o scrisoare a sa din 25 mai 1873<sup>29</sup>.

În acei ani în România se produce o schimbare calitativă a preocupărilor privitoare la monumentele istorice. Apar primele aprecieri critice ale lucrărilor executate în prima jumătate a veacului. Spre exemplificare cităm doar părerile lui

Ion Ghica: “Bisericile noastre modeste, dar de un stil pur, sub cuvânt de restaurare s-au tencuit din nou, s-au spoit cu o vopsea mai mult sau mai puțin cafenie și au îmbrăcat turla cu tinichea de sus până jos și s-au pus în vârfi, sub cruce, câte trei bășici de deosebite forme și mărimi, unele sub altele ....”.

Textul continuă cu exemple concrete, dar reținem ideia principală a “stilului pur al modestelor noastre biserici, dar de bun gust care ne vorbesc de virtuțile bătrânilor noștri”<sup>30</sup>.

Cele scrise de Ion Ghica permit înțelegerea noii atitudini estetice față de monumente care se formează între anii 1866-1875, concepție în concordanță și cu gândirea filozofică a Domnitorului Carol și care va domina politica de restaurare a monumentelor până în pragul secolului XX.

Acest concept filozofic capătă o consacrare legală prin Decretul Domnesc nr. 754 semnat de Carol la 6 aprilie 1874, prin care se aprobă “Regulamentul asupra Comisiunii Monumentelor Publice”<sup>31</sup>. Se poate citi astfel în Expunerea de Motive semnată la 3 aprilie 1874 de ministrul B.Boerescu că numita Comisie propusă a se înființa se va ocupa “în special a face tabloul monumentelor ce posedăm și – subliniem – a le conserva stilul și forma lor primitivă și istorică”. Într-adevăr în articolul 5, aliniatul ultim din Regulament, textul este clar: “Comisiunea va avea ca cea mai importantă a sa datorie a conserva stilul primitiv al monumentului, precum și al tuturor obiectelor decorative cum: sculpturi, imagini zugrăvite, vase, veștminte, lemnărie etc.”

Problema principală – preocuparea primordială a Domnitorului – era în acei ani biserica episcopală de la Curtea de Argeș. Problemele restaurării acestui monument depășeau nivelul de cunoștințe al arhitecților din țară. Soluțiile care s-au propus în decurs de aproape zece ani în “studiile” întocmite nu au fost satisfăcătoare. Din inițiativa domnitorului Carol, se instituie la 30 ianuarie 1874, prin decizia ministerială nr. 1833, o comisie formată din arhitectul Al. Orăscu, președinte, Al. Odobescu și arhitecții D. Berindei, Gottereau, Berthon, și Enderly. Raportul lor, aprobat printr-o altă decizie ministerială la 27 martie 1874, va fi un adevărat program de restaurare. Publicat în Monitorul Oficial, raportul primește investitura publică, fapt pentru care acest Raport poate fi considerat ca o primă Chartă oficială a restaurării monumentelor istorice din România<sup>32</sup>.

Cităm fragmentar: Restaurarea “cată a fi o restituire a monumen-tului, adică o expurgare a lui de toate elementele bastarde care s-au alipit după vreme la dânsul și o reînviere a adevăratului monument primitiv, constituind oarecum o nouă și deplină eflorescență a stilului ce caracteriza edificiul, mărginită însă numai la acel monument”.

Din păcate realitatea era alta. Multe monumente se reconstruiesc sau se împodobesc după vechile metode care persistă. Comisia înființată în anul 1874 nu a avut nici o autoritate. Lipsește un organ administrativ care să îndrume politica de restaurări din țară.

Deocamdată, repetăm, grija Domnitorului și a autorităților se îndreaptă spre Curtea de Argeș. Se ajunge în cele din urmă la angajarea arhitectului André Lecomte de Noüy în 12 aprilie 1875. (Contractul a fost semnat de Constantin Vranas, primul secretar al Agenției române la Paris, în numele Ministerului Cultelor și de către arhitectul sus amintit)<sup>33</sup>.

Sosit în țară, Lecomte a examinat timp de o lună monumentul ce urma să-l restaureze, iar la 25 mai 1875 Carol îi acordă o audiență de prezentare. I se face recomandare de către Domnitor: “să păstreze cu sfințenie vechile forme ale splendidei clădiri și să o ridice din trista dărăpănare la vechea strălucire”<sup>34</sup>.

Conflictul cu Lecomte, izbucnit public la 20 februarie 1878 (data primului raport semnat de arhitecții Al. Orăscu și Beniș), va lua amploarea bine cunoscută. Principala acuzație care s-a adus francezului a fost că “alterează caracterul primitiv al operei” în loc să fie “sclavul fidel al nobilei concepțiuni primitive”. Anchetele din anii 1878, 1880, 1882 și cheltuielile nejustificate oglindite în actele contabile nu au avut urmări. Fapt este că în acei ani de vii proteste André Lecomte de Noüy s-a bucurat de sprijinul deplin al Casei Regale.

După recepția lucrărilor de la Curtea de Argeș, făcută în 23 octombrie 1880, comisia formată din Ion Ghica, D. Berindei, Al. Orăscu, M. Capuțineanu și C. Stănescu a întocmit un proces verbal în care criticile făcute anterior sunt găsite ca nefondate: “N-am putut observa – se poate citi în acest document – nici o schimbare introdusă care să altereze acest stil... O restaurațiune fidelă trebuia să repună biserica în starea ei primitivă... dl. Lecomte și-a îndeplinit sarcina”<sup>35</sup>. De altfel, în anii următori, se cunoaște, arhitectului Lecomte de Noüy i se vor încredința noi lucrări, grație și poziției sociale deosebite pe care a dobândit-o.

Din 25 noiembrie 1885 Grigore Tocilescu începe, la îndemnul ministrului Spiru Haret, pregătirile pentru noua organizare și o nouă lege a monumentelor, cea din anul 1892.

Regele, în acești ani, declară în public, de câte ori are prilejul, interesul său constant pentru monumente și insistă pentru conservarea și restaurarea lor. Iată de pildă îndemnul adresat la 7 decembrie lui Iosif Bobulescu la investirea sa ca episcop de Râmnic – Noul Severin: “Vei ști a conserva antica splendoare a acelei sfinte Episcopii ... unde se află atâtea frumoase mănăstiri, monumente trainice ale credinței strămoșilor către biserică, precum numeroasele pajiști ale Oltului, adăpate cu sângele eroilor care sunt tot atâtea monumente istorice a neclintitei dragoste a oltenilor către țară”<sup>36</sup>.

La 18 iunie 1881 în Mesajul rostit la închiderea Corpurilor Legiuitoare găsim alte cuvinte înălțătoare:

“Credința religioasă și cultul amintirilor istorice înalță inima și dau unui popor tărie, spre a păși cu încredere spre viitor. Conduși de aceste idei ați dat Guvernului mijloace de a reclădi biserici, a repara mănăstiri, a se întreține monumentele, care sunt glasul unui trecut care cu drept ne putem fâli”<sup>37</sup>.



În aceeași ordine de idei, nu poate fi trecut cu vederea mesajul cu adânc înțeles, cuprins în scrisoarea din 6 octombrie 1882 adresată comitetului instituit pentru ridicarea statuii Ștefan cel Mare la Iași: “Națiunile care nu lasă să piară cultul măririi lor trecute dovedesc că sunt demne de respect, capabile de a învinge greutatea viitoare”<sup>38</sup>.

Solemnitățile prilejuite de sfințirea bisericii episcopale de la Curtea de Argeș din 12 octombrie 1886 au constituit prilejul de a reitera gândurile regelui și permit a se înțelege de unde stăruitoarea sa voință de a restaura această biserică. Ideea continuității monarhice, legitimitatea domniei regelui, devenit român, așa cum a declarat-o în 1886 la pășirea pe pământ românesc, se regăsește în pisania bisericii reconstruite: “... unitu-mi-am gândul cu voința celor dinainte ctitori Io Neagoe Basarab Voevod și Io Radu Basarab Voevod și am hotărât în anul de la Christos 1876, al Domniei Mele al zecelea, a o scăpa de nimicire ...”.

Fraza cu care regele și-a început discursul ținut cu același prilej cuprinde în câteva cuvinte o tulburătoare definiție a ceea ce este un monument istoric:

“Popoarele care îngrijesc monumentele lor se ridică pe ele înșile, căci pretutindenea monumentele sunt povestirea vie a istoriei, oglinda trecutului, semnele vederate pentru generațiile viitoare”<sup>39</sup>.

Curând după manifestările de la Curtea de Argeș, la deschiderea Parlamentului, în 15 noiembrie 1886, în Mesajul Tronului este cuprinsă și următoarea frază-bilanț al operei de restaurare patronată de rege timp de două decenii:

“Reedificarea monumentelor vechi a fost una din lucrările care totdeauna a atras deosebita mea îngrijire. Am salutat cu fericire ziua în care frumoasa catedrală a episcopiei de Argeș a fost redată cultului divin, restaurată în o splendoare și o frumusețe care ridică țara în ochii ei proprii. În curând vom serba sfințirea bisericii metropolitane și a bisericii sfinții Trei Ierarhi din Iași. O națiune care își respectă monumentele străbune și mai ales acele ale pietății și ale credinței creștinești, au un viitor sigur și neclintit”<sup>40</sup>.

Fraze cu un asemenea conținut rostite de rege, autoritatea supremă a statului, în ambianța înălțătoare a sfințirii monumentului, considerat la acea vreme cel mai frumos exemplar al arhitecturii românești, fie în atmosfera solemnă a citirii mesajului regal în fața Parlamentului au avut un efect educativ binefăcător, care a reușit să imprime în țară un respect pentru monumente, chiar dacă și în anii care au urmat s-au mai produs distrugerii de monumente, cu bună sau rea credință.

Acutizarea campaniei împotriva lui Lecomte de Noüy, urmare a aprobării unor credite suplimentare pentru lucrările patronate de biroul său de arhitectură, face ca în textele ce se publică să fie cuprinse atacuri subtile și la adresa regelui Carol. Astfel Gh. Sterian scrie într-una din broșurile sale că: “Suveranii au recurs la consilieri între care s-au regăsit oameni mici sau interesați, care i-au trădat, tăinuindu-le actele și falsificându-le faptele la care n-ar fi consimțit niciodată dacă

le-ar fi cunoscut.” Iată și remarca lui Theodor Aman, care afirma și el păreri contrare regelui Carol, comparând biserica restaurată de la Curtea de Argeș cu o “piesă de zahăr pentru o cofetărie din Paris.”

Sprrijinul regal pentru Lecomte rămâne totuși constant în ciuda atacurilor virulente împotriva arhitectului francez. Această atitudine trebuie însă interpretată ca o adeziune consecventă a regelui la principiul restaurării prin readucerea monumentelor la “stilul pur, original.”

O nouă și ultimă dovadă a acestui sprijin s-a manifestat în timpul crizei economice din anii 1900-1901. Reducerea drastică a cheltuielilor bugetare a afectat și fondurile alocate restaurărilor. Regele Carol hotărăște atunci ca cele 20% reducere a “listei civile” să fie realocată șantierelor de restaurare pentru ca acestea să nu își întrerupă activitatea. Această măsură s-a aplicat până în anul bugetar 1906-1907. La 1 aprilie 1909 constatându-se că biroului de arhitectură condus de Lecomte du Noüy nu i s-au mai repartizat “sumele necesare pentru funcționarea serviciului de restaurări ce stă sub direcțiunea Domniei Voastre, acest serviciu rămâne desființat”. Decizia poartă data de 9 aprilie 1909 și este semnată de ministrul Spiru Haret<sup>41</sup>. Arhitectul André Lecomte du Noüy avea să moară în același an cu protectorul său, în 1914<sup>42</sup>.

Formarea unui nou corp de tineri arhitecți români, care își încep activitatea în primul deceniu al veacului XX, generalizarea noii concepții de restaurare-conservare prin punerea în valoare a contribuțiilor tuturor epocilor – într-un cuvânt restaurarea istorică – sunt începuturile unei noi etape în istoria monumentelor istorice din România.

Decretul domnesc din 1874, prin care s-a instituit Comisia Monumentelor Publice și cele regale din 1892 și 1913, prin care sunt promulgate legile pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, ca și alte numeroase decrete prin care se aprobă creditele pentru restaurări, clasări de monumente și numiri în Comisia Monumentelor Istorice, de parte de a fi aspecte formale, sunt componente ale măsurilor de organizare întreprinse de acest mare și energic rege care a fost Carol I-iul pentru făurirea României moderne.

Cuvine-se omagiul și respectul nostru pentru acest mare înaintaș al istoriei noastre naționale.

## NOTE

- \* Documentele citate în studiu poartă data epocii când au fost emise, după calendarul iulian în vigoare până în 1924.
1. G. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, București, 1893, t. 1, pag. 194.
  2. Pentru amănunte și bibliografie a se vedea: Oliver Velescu, “Preliminariile legii din anul 1892. Fapte istorice, juridice și deprinderi estetice” în *Revista Monumentelor Istorice* LXI, nr. 2/1992 (apărut în 1998), pag. 7-8.
  3. G.W.F Hegel, *Prelegeri de estetică*. Traducere de D.D. Roșea. București, 1966, vol.I, pag. 162.
  4. *Op. cit.*, pag. 621.
  5. *Op. cit.*, pag. 87.
  6. Pasiunea de colecționar reprezintă o altă latură a dragostei sale pentru artă, aspect al biografiei regelui Carol care ar merita un studiu aparte.
  7. Pentru discuția privitoare la anul înființării Junimii, 1893 sau 1865 a se vedea Z. Omea, *Junimea și juninismul*, București, 1975, pag. 125.
  8. Tudor Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*. București, 1933.
  9. Viollet Le Duc a publicat sub titlul “*Entretiens et la restauration des cathedrales françaises*” o serie de articole în care își expune principiile între anii 1851-1852 în *Revue générale de l’architecture*.
  10. Textul reprodus după Dimitrie A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte. Cuvântări, Documente. voi. 1866-1876*. București, 1906, pag. 244.
  11. Printr-o adresă a Ministrului Cultelor, V. Boerescu sunt invitați să participe “la adunarea materialelor și formarea unei istorii naționale” A.T. Laurian, Ion Maiorescu, Ion Brătianu, Al. Odobescu, P. Cemătescu, Florian Aron și I. Eliade. (cf. *Monitorul Oficial* nr. 229 din 29 aprilie 1860).
  12. La 29 ianuarie 1860 prin Jurnal al Consiliului de Miniștri se aproba ca “patru bărbați cu cunoștințe arheologice și istorice” să inventarieze în mănăstiri “toate obiectele și mobilele de interes istoric”. “*Jurnalul*” a fost aprobat de Alexandru Ioan Cuza prin apostila sa din 3 februarie 1860. Printr-un alt “*Jurnal*” din 18 iulie 1860, aprobat de Alexandru Ioan Cuza la 21 aprilie 1860 (*Monitorul Oficial* nr. 184 din 3 august 1860) pictorului G.M. Tăttărăscu i s-au încredințat misiunea de a “merge peste toate mănăstirile din țară ca să copieze desemnurile de costume antice, portrete, zidiri vechi, monumente etc. în albume, pentru a se putea conserva astfel izvoarele prețioase ale istoriei țării.” La 15 octombrie 1860 se publică în *Monitorul Oficial* “*Învoiala*” făcută de statul român cu pictorul Henri Trenk (aprobată printr-un alt “*Jurnal*”) “pentru publicarea unui album cuprinzând 148 tablouri care să reprezinte mănăstiri din districtele Argeș, Vâlcea, Gorj, Mehedinți și Dolj.” Pentru acest episod din istoria monumentelor istorice a se vedea:

- Aurelian Sacerdoșeanu, "Cercetări istorice și pitorești prin mănăstirile noastre acum optzeci de ani" în Arhiva Românească VI, 1941, pag. 350.
13. D.A. Sturdza, op. cit. Vol. I, pag. 251.
  14. Op.cit., p. 300-301.
  15. Citat din Memoriile lui Carol I după Al. Tzigara-Samurcaș, "Carol I și monumentele străbune" în Convorbiri Literare XLIII, 1909 nr. 4, pag. 370.
  16. Tzigara-Samurcaș art. cit., pag. 360.
  17. D.A. Sturdza, op. cit., vol. I, pag. 417. Episodul este relatat în cuvântarea episcopului Ghenadie, rostită la sfințirea sus amintită.
  18. D.A. Sturdza, op. cit., vol. I, pag. 217.
  19. "Restaurarea monumentelor istorice 1865-1890", pag. 2-3.
  20. D.A. Sturdza, op. cit., vol. I, pag. 418.
  21. D.A. Sturdza, op. cit., vol. I, pag. 478.
  22. D.A. Sturdza, op.cit., p. 487.
  23. D.A. Sturdza, op. cit., vol. I, pag. 510. Episodul se regăsește și în necrologul Regelui Carol I semnat de D. Onciul în Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, 1914, pag. 146.
  24. D.A. Sturdza, op. cit. vol. I, pag. 547.
  25. Anton Springer, Aus meinem Leben, Berlin 1892, pag. 281-286.
  26. D.A. Sturdza, op. cit. pag. 631.
  27. Monitorul Oficial nr. 27 din 6/18 februarie 1871, pag. 142.
  28. D.A. Sturdza, op. cit., vol. I, pag. 677-678.
  29. Tzigara-Samurcaș, art. cit. pag. 360.
  30. Ion Ghica, Bucureștiul industrial și politic.1876, în "Scrieri Economice" București, 1937, vol. II, pag. 38.
  31. Monitorul Oficial al României nr. 78 din 7/19 aprilie 1874.
  32. Ambele decizii au fost publicate în Monitorul Oficial al României nr.81 din 23 martie/11 aprilie 1874 și în broșura"Restaurarea Monumentelor Istorice 1865-1890" pag. 11 și 36-41.
  33. Bogata bibliografie cu privire la activitatea lui Lecomte în țară, cu numeroase conotații negative este răspândită în numeroase publicații apărute în decurs de un veac. O analiză obiectivă la Peter Derer, "Cazul Lecomte du Noiuy. Demers analitic privind intervențiile sale asupra monumentelor" în "Revista Monumentelor Istorice LXI nr. 2, 1992 (apărut în 1998) pag. 68. Pentru felul cum a fost primit arhitectul francez de intelectualitatea vremii a se vedea Oliver Velescu, art. cit. în aceeași revistă, pag. 9.
  34. Tzigara-Samurcaș, art. cit.
  35. "Restaurarea monumentelor Istorice 1865-1890", pag. 110.
  36. D.A. Sturdza, Regele Carol I, Cuvântări și scrisori, tom. II 1877-1886, București 1909, pag. 418.
  37. D.A. Sturdza, op. cit., tom. II, pag. 442.

38. D.A. Sturdza, op. cit., tom. II, pag. 475.
39. D.A. Sturdza, op. cit., tom. II, pag. 550 și 551.
40. D.A. Sturdza, op. cit., tom. II, pag. 560.
41. Documentul inedit este publicat de Andrei Pippidi în Revista Monumentelor Istorice LXI nr. 2 1992, pag. 75.
42. T.G. Bulat, “La 50 de ani de la moartea arhitectului André Lecomte du Noüy (1914-1964) restauratorul mănăstirii Curtea de Argeș” în Glasul Bisericii XXIII nr. 11-12, 1964.

## KING CAROL I OF ROMANIA AND THE HISTORIC MONUMENTS

### Abstract

Prince Carol of Hohenzollern, who became, on May 10, 1866, ruler, and, in 1881, King of Romania, had studied history, history of arts and philosophy, at the University of Bonn. Here, he possessed himself of the aesthetical conceptions of the XVIII-th century philosopher, G.W.F. Hegel, - those of “purism in art” – through his mentor, the professor Anton Springer.

In Romania, the same conceptions were shared by “Junimea”, a literary-cultural and political movement, the beneficent influence of which was considerable main by due to its bader, Titu Maiorescu.

The restoration of historic monuments is a target to be found in the rulers’ programmes, starting with 1830. Carol I would continue this policy, giving it new dimensions through out his whole reign, till his death, in 1914.

The architects who were working in Romania at the time were schooled in Vienna, at the Fine Arts Academy, or coming from the French school of the famous E. Viollet le Duc.

They promoted the same theory of the purity of style in historic monuments restoration.

Energetic and tenacious in having his orders fulfilled, King Carol I obstinately followed the restoration of the monasteries and churches in Romania.

His stands and frequent messages addressed to the Legislative Assembly or in occasional speeches – quated in the present paper – reflect the King’s constant interest in the restoration of the historic monuments.

“The pure style” – conception shared by Carol and also by the Romanian intellectuals, during the second half of the XIX-th century – received a legal acknowledgement in 1874, by the Decree issued on April 6, approving of “the Regulations Concerning the Comission for Public Monuments”. The document

states that: “the most important duty – (of the above – mentioned Commission) – is to preserve the primitive style of the monument”.

When the works undertaken by the architect Lecomte de Noüy – at the Episcopal Church in Curtea-de-Argheș, at the “Trei Ierarhi” church in Jassy, and in some other places, - were severely criticized, King Carol I advocated the French architect, consistent in his esthetical principles. Moreover, after 1901, the restoration works undertaken by the above-mentioned architect were financed by the Royal House.

During King Carol I’s reign, the laws concerning monuments’ restoration were promulgated, in 1874, 1892, and 1913 – important landmarks in the history of monuments restoration in Romania.

By their elevating words, the royal messages concerning monuments’ restoration had a most educative effect, beneficent for the Romanian public opinion. The restoration of monuments has thus become a component of the state policy, in modern Romania.